

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 21 / 2021 / РЕЖИМИ НА ВРЕМЕТО

URL: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09/21-2021-Erasmus-Festina-lente.pdf>

Бързай бавно

„Пословици“, П.і.1 (=1001)

Еразъм Ротердамски

Преводът е направен по: Érasme de Rotterdam, Les Adages, Édition complète bilingue, sous la direction de Jean-Christophe Saladin, vol. 2, Les Belles Lettres, 2013, 1 – 17.

Превод от латинки: **Богдана Паскалева**

Научна редакция: **Невена Панова**

Σλεῦδε βραδέως, ще рече: Бързай бавно. Тази пословица притежава особено привлекателния облик на загадка, тъй като се състои от думи, които са противоположни помежду си [по значение]. Ето защо без съмнение следва да я отнесем към онази форма, която посочихме в началото на настоящото съчинение – свойствената за пословиците, построени върху енантиоза (ἐναντίωσις), ще рече, противоречие. От този род е например δυσδαίμων εὐδαίμονία, т.е. злосластно щастие. Изглежда, не е безсмислено да се предположи, че [въпросната пословица] се основава на репликата от „Конниците“ на Аристофан: σλεῦδε ταχέως,¹ т.е. „бързай бързо“, при което за шега говорещият, който и да е той, е преобърнал анадиплозата (ἀναδίπλωσις) в енантиоза. При това, самата краткост, колкото удобна, толкова и съвършена, прибавя немалка прелест към яркостта на фигурата и към насладата от заигравката – краткост, която, както при гемите, така и в пословиците е по незнайна причина сякаш особено прелестна и допринася за удивителната им ценност. Прочее, ако оцениш силата на твърдението, която тази толкова рязко очертана словесна краткост съдържа в себе си – колко то е ефективно, колко сериозно, колко поучително, колко очевидно се отнася до всеки аспект от живота, – без съмнение веднага ще се съгласиш, че сред цялото множество от пословици няма друга, която да изглежда дотам достойна да се издълбае на всички колони, да се изпише пред всеки храм, и то със златни букви, да се изобрази върху вратите на дворцовите зали, да се гравира върху пръстените на първенците, да се постави върху скиптрите на кралете, най-сетне чрез всевъзможни паметници навсякъде да се изобразява, да се разпространява, да се възхвалява, въобще, дотам да се улесни нейното съзерцание, че никога да не бъде скрита от погледа на когото и да било, никога да не пропуска да бъде от най-голяма полза за всеки смъртен, ала най-вече за владетелите и за онези, които, да използваме Омировия израз,

Λαοί τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέμλε,²

са се посветили на народа и на грижата за множество дела.

Действително, ако някой измежду хората от по-нисше потекло от недоглеждане пропусне нещо или пък от прибързаност допусне друго, загубата е по-малка и затова

¹ Arist., Equit., 495.

² Hom., Il., II, 25. Всички преводи на старогръцките и латинските цитати в текста на Еразъм са на преводача, с цел да бъдат в съгласие с общата Еразмова мисъл.

допуснатото неудобство може да се поправи по-лесно. Но ако владетелят направи дори един-единствен пропуск или един-единствен път вземе прибързано решение, мили Боже, какви бури може да предизвика, до какви съсипни може да докара човешките дела! Напротив, ако е налице това *σπεῦδε βραδέως*, ще рече, зрелост и умереност, съчетаваща в едно готовност и изчакване, така че владетелят никога от прибързаност да не прави нещо, за което после да се разкайва, нито от леност да пропусне нещо, което сякаш е било от полза за държавата, то какво може да бъде, питам аз, по-щастливо, по-устойчиво, по-сигурно от такава държава? Макар че подобно щастие никога няма да остане ограничено само до границите на държавата, то ще се разлее навсякъде, надлъж и нашир по съседните народи, а нищо не е по-валидно от реченото от Хезиод:

Πῆμα κακὸς γείτων, ὄσσον τ' ἀγαθὸς μέγ' ὄνειαρ.³

Лошият съсед е толкова голяма беда, колкото добрият е голяма печалба.

Ето защо съм на мнение, че ако някоя пословица следва да се нарече βασιλικόν, т.е. царска, това с най-голямо основание е тази, не само поради причината, която току-що посочихме, но и поради факта, че тъкмо владетелските характери имат едва ли не специална склонност към въпросните два порока. Защото благоразположението на съдбата, изобилието от имущество, вечно наличните изкушения на удоволствията, после това, че всичко, което им доставя удоволствие, изглежда сякаш веднага следва и да се осъществи, и най-накрая, вечно са снабдени с така вредоносното „Браво!“ на ласкателите, независимо какво и как са казали или направили, отвсякъде одобрение, съгласие, потвърждение – та не е чудно, че всичко това, както и други неща от този род, поражда у тях леност; а най-вече ако към всички тези благоприятстващи фактори се прибави и младата възраст със своята неизменна спътница, неопитността.

От друга страна, често става така, че вродените мощ и един вид устрем на владетелския характер, които са, така да се каже, лъвски, нараснали от благосклонността на съдбата, тласкани от успеха в най-великите дела, възпламенявани от гневливост, от тщеславие или от други подобни възжеления, подтиквани от суетни намерения, излизат от правия път и повличат към гибел било самия владетел, било

³ Hes., OD, 346.

цялата държава. Все пак, ако ще се греша в едната от двете посоки, далеч по-добре е царят да е несравнимо бавен, отколкото да е особено прибързан.

Омир,⁴ например, приписва на Агамемнон една порочна мекушавост на духа, т.е. τὸ βραδέως, доколкото не съобщава за нито едно негово забележително или смело деяние освен случая, в който Агамемнон се разгневява за отнетата му Хризеида и лишава Ахил от неговата Бризеида. Обратно, на Ахил пък приписва съвсем неумерени пориви, т.е. τὸ σπεύδειν, освен ако на някого не му прилича на σπεύδειν βραδέως ситуацията, в която на съвета Ахил, измъкнал меч си, се кани да нападне царя, но Палада го усмирява, наставлявайки го да изрази възмущението си само с кръсъци. Но на слабост на духа се дължи дори това, че избухва пред събранието на първенците с толкова долни, толкова очевидни нападки срещу онзи, у когото е върховната власт. Изглежда, на Ахил прилича и Александър Велики и дори го надминава, доколкото устремът на духа му до такава степен го увлича, че го кара да извади меч срещу най-близките си. На Агамемнон пък прилича Сарданапал, но прилича така, че далеч го надхвърля.

Прочее, ще се намерят неизброимо число примери за хора от единия или от другия тип – такива, които показват било колебливостта на Агамемнон, било пламенността на Ахил – но малцина ще откриеш, които да са последвали гореспоменатата пословица, като в точна мяра са смесили бурна устремност с разсъдливо изчакване, освен ако не приемем, че един е достатъчен за мнозина, прочутият Фабий Максим, получил прозвището Кунктатор.⁵ Той не само спечелил за себе си безсмъртна слава, но и чрез бавеж възстановил на Римската държава онова, което предходни управници почти били унищожили чрез негодна прибързаност.

И тъй, струва ми се, не без основание следва да се подчертае, че въпросното σπεύδει βραδέως толкова много се е харесвало на двамата римски императори, които рязко се отличават като най-заслужилите похвала измежду всички, а именно – Октавиан Август и Тит Веспасиан. И у двамата откриваме едно забележително величие на духа, съчетано с невероятна мекота и лекота на поведението, така че както успявали да спечелят на своя страна всички благодарение на сговорчивостта в поведението си, така с не по-малка целеустременост извършвали велики дела в случаите, когато работата изисквала мъжественост.

⁴ Ном., II, I, 101 – 317.

⁵ Прозвището означава „Склонен да се бави“. Квинт Фабий Максим Кунктатор (ок. 280 – 203 г. пр. Хр.) е римски държавник и военачалник, участник във Втората пуническа война срещу Ханибал. Известен е с военната си тактика да отлага директен сблъсък с противника, бавно изтощавайки силите му.

Октавиан например до такава степен харесвал въпросната пословица, че – както разказва Авъл Гелий в „Атически ноци“, книга десета, глава единадесета,⁶ а след това и Макробий, в „Сатурналии“, книга шеста⁷ – не само я използвал доста често в ежедневните си разговори, но и непрекъснато я употребявал в писмата си, като чрез тези две думи предупреждавал, че към належащата работа следва да се пристъпи едновременно и с усърдна бързина, и с разсъдлива бавност. Според Авъл Гелий на латински това може да се изрази с една дума: зрелост, което идва от глагола „да узрее“, т.е. нещо да се извърши не предсрочно, но не и със закъснение, а именно в полагаемия се момент. В този смисъл го използва Вергилий в първа песен на „Енеида“, когато казва: „Нека узрее моментът за вашето бягство.“⁸ Макар че в най-общ план при повечето автори тази дума означава същото като „бързам“, ала бързам по такъв начин, че да не изпреваря полагаемото се време, все пак бързото заслужава да се нарече прибързано, а назрялото – не. Приблизително същото твърди и Светоний в своето жизнеописание на Август,⁹ когато твърди, че Август смятал, че нищо не подобава по-малко на свършения военачалник от прибързаността и недомислянето, затова често използвал следната фраза:

Σπεῦθε βραδέως, ἀσφαλῆς γάρ ἐστ' ἀμείνων ἢ θρασὺς
Στρατηγός.

Бързай бавно, тъй като предпазливият военачалник е по-добър от прибързания.

Така, прочее, твърди Светоний. Това е стих в каталектичен трохаичен тетраметър, изваден, предполагам, от един поет,¹⁰ като в края цезарят е добавил от себе си думата *στρατηγός*. Значението е следното: Бързай бавно, защото този, който действа в сигурност и безопасност, е по-добър от дръзкия и самоуверения. А по-сигурни са тези неща, които се вършат след бавно разсъждение, отколкото онези, които пламенният ум бърза да стори.

Че Тит Веспасиан също много е харесвал тази пословица, лесно може да се заключи от неговите някогашни монети, една сребърна от които ми е показвал Алдо

⁶ Gellius, Noct. Att., X, 11, 5.

⁷ Macr., Sat., VI, 8, 9.

⁸ Verg., Aen., I, 137. (Maturate fugam). Вергилий употребява тази фраза по-скоро в смисъла „побързайте да избягате“, но Еразъм я интерпретира като наставление за изчакване на удобния момент.

⁹ Suet., Div. Aug., 25, 4.

¹⁰ Eur., Phoen., 599.

Мануцио.¹¹ Тя била изсечена в старо време в Рим и Мануцио казваше, че я е получил като подарък от венецианския благородник Пиетро Бембо,¹² младеж високообразован и усърден изследовател на цялата древна словесност. Изображението върху монетата беше следното: от едната страна се вижда ликът на Тит Веспасиан с надпис, а от другата страна – котва, около чиято средна права част се увива делфин. Този символ не означава нищо друго освен онова, което е повтарял и цезар Август, *στειῦδε βραδέως*, и като доказателство могат да се приведат свидетелствата на йероглифните букви.

Така, прочее, се наричат загадъчните начертания, които в древни времена са били широко разпространени, най-вече сред египетските жреци и богослови, които са смятали за нечестиво тайнствата на мъдростта да се разкриват пред простия народ чрез обичайната писменост, както правим ние, ала ако преценили нещо за достойно да се знае, го представяли посредством фигури на живи същества и предмети по такъв начин, че не всеки да може веднага да го отгатне, ала само този, комуто са известни и напълно ясни свойствата на отделните предмети, както и особеностите и природата на всяко живо същество, да бъде в състояние да проумее загадката на техния смисъл, и то след като съчетае предполагаемите смисли на въпросните символи. Например, когато египтяните искат да обозначат своя Озирис, когото отъждествяват със слънцето, изобразяват скиптър, а вътре в него – око, намеквайки без съмнение, че този бог е самото слънце и че с царската си власт наблюдава отгоре всичко, тъй като в древността са наричали слънцето „окото на Юпитер“. Нещо такова твърди Макробий в първа книга от „Сатурналии“.¹³ На следващо място, египтяните обозначават годината по следния начин: изобразяват една змия, свита така, че да държи в уста края на опашката си, имайки предвид, че годината кръжи в себе си, като се завръща към едни и същи редуващи се помежду си времеви моменти. Сервий твърди,¹⁴ че по тази причина гърците наричат годината с думата *ἐνιαυτός*,¹⁵ а Вергилий е имал предвид същото, когато казва:

*Atque in se sua per vestigia volvitur annus.*¹⁶

¹¹ Алдо Мануцио (ок. 1449 – 1515) – италиански хуманист и издател с огромен принос към издирването и издаването на старинни текстове. Приятел на Еразъм и издател на негови съчинения.

¹² Пиетро Бембо (1470 – 1547) – известен италиански филолог и хуманист. Еразъм се е срещнал с него в Рим през 1507 г. През 1539 г. Бембо е ръкоположен за кардинал.

¹³ *Macr., Sat., I, 21, 12.*

¹⁴ *Servius, Comm. in Aen., 5, 58.*

¹⁵ Букв. от стгр. „един и същ“.

¹⁶ *Verg., Georg., II, 402.*

И по собствените си стъпки годината се завръща към себе си.

И макар че египтянинът Хораполон,¹⁷ от когото са запазени две книги с подобни символи, твърди, че образът на змията представя не годината, а времетраенето, все пак изобразява годината ту като Изида, ту като феникс.¹⁸ По тези въпроси при гърците пишат и Плутарх в коментара си „За Озирис“,¹⁹ и Херемон,²⁰ поне според свидетелството на Свидас.²¹ Тъкмо от тези книги са извадени онези свидетелства, които посочихме по-горе и в които откриваме също и следното изображение: първо, един кръг, после – котва, чиято средна част е обвита от тялото на делфин. Както се посочва в добавеното към изображението тълкувание, кръгът – доколкото няма край – препраща към безкрайното време. Котвата пък обозначава бавността, тъй като нейната функция е да забавя кораба, да го спира и да го задържа в неподвижно положение. Делфинът, на свой ред, изразява бързината, тъй като никое друго животно не е по-бързо и по-устремно от него. Ако човек е достатъчно остроумен, за да ги свърже, ще получи следното твърдение: Ἀεὶ σπεῦδῃ βραδέως, т.е. Винаги бързай бавно.

На следващо място, писанията от този род се отличават не просто с най-голямо достойнство, но и с немалка способност да доставят наслада, стига само човек да познава, както посочих, достатъчно добре свойствата на предметите, нещо, което се постига отчасти благодарение на концентрирано съзерцание на естествените причини и същности, отчасти – благодарение на познанието, идещо от свободните изкуства. Например, когато от съчинението на Аристотел, озаглавено „Лекции по физика“,²² човек схване правилно, че съществува известна аналогия и подобие между големината, движение и време, доколкото всяко от тези трите присъства в равна степен в едно и също [подлежащо] и както времето е налице в движението, така движението е налице в големината. Това, което представлява точката в големината, това представлява и мигът във времето, това представлява и тласъкът в движението (ако така, прочее, приляга да наречем онова в движението, което е минимално и неделимо; но да не се спираме твърде дълго на думите, щом имаме съгласие за съдържанието им). Ако си представиш

¹⁷ Хораполон Нилски е митичен египетски автор от V в., чието съчинение „Хиероглифика“ е публикувано за първи път на гръцки от Алдо Мануцио през 1505 г.

¹⁸ Horapoll., Hierogl., 1, 1; 1, 3.

¹⁹ Plut., De Iside, Op. Moral. 5, 23, 354f.

²⁰ Става дума за Херемон от Александрия, стоически философ, наставник на Нерон. Едно от съчиненията му е било посветено на хиероглифите.

²¹ Chaeremon, Hierogl., cit. in Suda, Chaer., 175. Свидас (Суда) (ок. X в.) – известна византийска енциклопедия.

²² Arist., Phys., IV, 6.

големината като една права линия, ще откриеш две точки, едната от които е именно началото, а другата – краят, ще рече, точката, от която сякаш изтича дължината на линията, и онази, в която се влива. Ако постановиш движението върху същата линия, ще откриеш също така два тласъка – един, от който движението начева, и един, в който прекъсва. При тях се открива следното положение: тласъкът, който стои в началото, е единственият, чието движение е начално, а този, който стои в края, е единственият, чието движение е крайно. Времето по необходимост следва движението, защото е един вид негова мяра. Ако разгледаш обаче неговата [на времето] природа отделно, ще забележиш два момента, така да се каже: единият е началото на съответния времеви отрязък, а другият е неговият край. Обратно, ако в посочената линия обърнеш внимание на множеството точки от големината, множеството тласъци от движението, множеството моменти във времевия отрязък, които се намират в средата между началото и края, ще установиш, че природата на всеки един от тях е сякаш двойствена, доколкото съотнесени с началото, те представляват краища, а съотнесени с края – начала. Ето защо там, където големината е крайна, следва да се открива и крайно движение, и крайно време. А пък крайна е онази големина, в която се открива такова начало, което не може да съвпада с края, и от друга страна, такъв край, на който да не може да се припише разумното основание на началото – ситуация, откриваема във всички фигури с изключение на кръга и сферата. Тъй като както в сферата не може да се открие нито една еднозначно определена точка, която собствено да се нарече начало, а също и нито една, която да бъде по такъв начин край, че да ѝ приляга единствено това наименование, по същия начин не е наличен нито подобен времеви момент, нито подобен тласък в движението. Откъдето трябва да заключим, че тук [при сферата] не е налице нито крайна големина, нито крайно време, нито крайно движение. Тъкмо наопаки – там, където всяка една точка от големината може да бъде едновременно и начало, и край, по необходимост откриваме безкрайна големина. По същия начин там, където всеки отделен тласък може да бъде както начало, така и край на движението, изглежда се наблюдава безкрайно движение. И най-сетне, там, където който и да било момент може да бъде колкото начало, толкова и край на времевия отрязък, времето трябва да се схваща като безкрайно. Ала безкрайното време наричаме вечно, а то пък съответства на едно вечно движение. Вечното движение, от своя страна, изисква и безкрайна големина. Тези три неща не могат да се открият другаде освен при големината на сферата или на кръга. Оттук философите заключават за съществуването на известна вечност на света, тъй като са забелязали както че фигурата

на обсипания със звезди небесен свод е сферична, така и че движението му е също сферично. Сетне, не само че разумното основание на кръга приляга на една подобна големина, но и движението, с което тази големина се отличава, представлява някакъв кръг. А също и че на времето, измерващо това движение, в равна степен съответства наименованието кръг, както свидетелства и Аристотел в четвъртата книга на „Лекциите по физика“ (Περὶ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως).²³ Прочее, всеки, който научи това и други подобни неща от философските дисциплини, с лекота ще си обясни защо египтяните са смятали, че вековечното време следва да се изобразява като кръг.

Нека сега разгледаме накратко свойствата и природата на делфина. Според множество автори делфинът надминава всички други животински видове по своята невероятна бързина и забележителна устремност. Ето защо във втората книга от съчинението си „За природата на различните видове риби“ Опиан сравнява делфините не с кои да е птици, а с орлите:

Ὅσσον γὰρ κούφοισι μετ' οἰωνοῖσιν ἄνακτες
Αἰετοὶ ἢ θήρεσσι μετ' ὠμηστῆσι λέοντες,
Ὅσσον ἀριστεύουσιν ἐν ἐρπυστήρσι δράκοντες,
Τόσσον καὶ δελφίνες ἐν ἰχθύσιν ἡγεμονῆες,²⁴
Както сред лекокрилите птици царя са
орлите или пък сред хищните зверове – лъвовете,
както сред смелите влечуги – драконите,
такива господари са делфините в царството на рибите.

Освен това ги сравнява със стрела:

Διὰ γὰρ βέλος ὥστε θάλασσαν
ἵπτανται,²⁵
Летят през морето подобно стрели.

²³ Arist., Phys., IV, 14.

²⁴ Opprianus, De pisc., II, 539 – 542. Опиан от Киликия (или от Корик) е гръко-римски поет от II в., който живее по времето на императорите Марк Аврелий и Комод. Известен е с дидактическата поема в пет книги „За риболова“ (Halieutika, или De piscatu).

²⁵ Opprianus, De pisc., II, 535 – 536.

Най-сетне, сравнява ги и със самия вятър, или по-скоро с ветровете при вихри и бури:

Ἄλλοτε μὲν βαθὺ κῦμα διατρέχει ἢ ὕτε λαίλαψ,²⁶

Понякога като вихър пресича дълбините.

В осма глава от девета книга на „Естествена история“ Плиний²⁷ изцяло потвърждава тези схващания, следвайки твърденията на Аристотел, а именно, че делфинът е най-бързото от живите същества и че не само измежду морските обитатели, но и измежду пернатите тъкмо той е колкото по-бърз, толкова и по-силен от копие. Ала [Плиний] извежда забележителната му бързина най-вече от факта, че макар устата на делфина да се намира на голямо разстояние от върха на муцуната, даже почти в средата на корема – нещо, което неизбежно го забавя при захващането на рибите, тъй като не може да ги улови инак, освен обърнат по гръб – все пак едва ли има риба, която може да избегне бързината му. Освен това самият делфин много добре знае за тази своя природна дарба и понякога, дали за да спечели похвала, или само от гордост, обича да се състезава с корабите, летящи с опънати платна. Делфинът, впрочем, е особено φιλόανθρωπος [благосклонен към човека], а някои го наричат и παιδεραστής [обичащ децата], поради което е и най-големият враг на крокодила, животно, от което няма по-злонамерено към човека. Ето защо делфинът не се плаши от човека като от враг, а се приближава към корабите, играе и скача около тях, състезава се и често ги задминава дори когато са с опънати платна. В разказа за риболова в езерото Латера Плиний прекрасно разкрива колко бърз е делфинът, колко умен, и най-сетне – колко привързан към човека.²⁸ Но какво да кажа да невероятната му сила – след като, воден от глада, е преследвал бягащата риба към дъното и е задържал дъха си твърде дълго, тъй изскача сякаш изстрелян от лък, за да си поеме въздух, при това с такава сила, че често прелита над издутите от вятъра корабни платна. Тогава кой символ би прилягал за изобразяване на мигновения и неукротим устрем на духа повече, отколкото делфинът? От друга страна, за обозначаване на бавежа и колебливостта не зле би прилягала рибата ἐχένηϊς [ехенеида], която латините наричат „риба-лепка“,²⁹ но

²⁶ Oppianus, De pisc., II, 587.

²⁷ Plin., Nat hist., IX, 8, 25.

²⁸ Plin., Nat hist., IX, 9, 29 – 32.

²⁹ Дребна риба, на която в Античността е била приписвана способността да задържа и спира корабите.

изглежда нейният облик не е достатъчно лесно разпознаваем (освен че е доста малка по размер, тя не притежава и особено отличителни черти), затова за тази цел е бил избран символът на котвата, която задържа и застопорява бесния ход на кораба всеки път, когато твърде благоприятни ветрове го носят към опасност.

И тъй, явно въпросното *σπεῦδε βραδέως* води началото си от мистериите на древната мъдрост, откъдето са го и научили двамата най-заслужили похвала императори, дотам че единият го е използвал като пословица, а другият – като обозначителен знак, доколкото то по чуден начин прилягало и на нравите, и на характера на всеки от двамата. А в днешни дни е достигнало до римлянина Алдо Мануцио като до трети наследник,

*haud equidem sine mente, reor, sine numine divinum.*³⁰

смятам, не без божествена намеса, не без божия воля.

Тъй като неговата емблема, същата, която някога толкова допаднала на Тит Веспасиан, печели всеобщо уважение не само защото е много известна, но и защото е любима на всеки, независимо в коя част на света се намира, който познава и обича словесността. Не ми се вярва този символ да е бил толкова бляскав навремето, тогава, когато, бидейки изсечен върху императорската монета, е минавал от ръка на ръка, търкан от ръцете на търгащите, колкото сега, когато сред всички народи, дори отвъд границите на християнската власт, се разпространява заедно с най-разнообразни съчинения и на двата [древни] езика, разпознава се, търси се, почита се от всички, които благоговейт пред изучаването на свободните изкуства, и най-вече от онези, които са се отвратили от недодяланата варварска наука и са се устремили към истинската древна образованост, за чието възстановяване този човек, Алдо Мануцио, сякаш е роден, сякаш е създаден и изваян, така да се каже, от самата съдба. С такава пламенност се е посветил единствено на това дело, с такова неуморно усърдие го преследва, не пести никакви усилия, само и само да възстанови за даровитите умове целия състав на словесността, при това в неговата пълнота, чистота и непокътнатост.

А какъв е приносът му дотук за тази задача, въпреки съпротивата, така да се каже, на съдбата, разкриват несъмнено самите му дела. Защото ако някой бог приятел на хубавата словесност бъде благосклонен към прекрасните и направо царствени

³⁰ Verg., Aen., VI, 368.

намерения на нашия Алдо и „ако божествата го допуснат“,³¹ обещавам на всички, които обичат учението, че до няколко години, благодарение единствено на усилията на Алдо, ще се осъществи това да получат достъп до всяко съчинение от добрите автори на известните ни четири езика, латински, гръцки, еврейски и халдейски, и то във всички научни направления, при това в пълна и редактирана версия, така че на никого да не липсва която и да било част от всеобщата словесност. Също така едва тогава ще стане напълно ясно каква голяма част от добрите книги засега остава недостъпна за нас, било загубена поради незаинтересованост, било укривана поради тщеславие от ония, чиято единствена цел е само те да изглеждат учени. Едва тогава ще ни стане ясно в каква степен познатите ни автори гъмжат от безобразни грешки, дори онези, които понастоящем смятаме за достатъчно добре редактирани. Ако някой пожелае да си състави бегла представа за този факт, нека да сравни писмата на Плиний, които до няколко дни ще излязат на бял свят от издателството на Алдо, с разпространените им версии и каквото открие там, нека очаква същото и при останалите автори.

Кълна се в Херкулес, същински херкулесовски подвиг, достоен само за един преблагороден дух, е това да възстановиш за света нещо толкова божествено, което е било сринато почти до основи, да изследваш скритото, да извадиш на бял свят заровеното, да призовеш обратно унищоженото, да съшиеш разкъсаното, да поправиш онова, което е било по всевъзможни начини обезобразявано, и то най-вече по вина на невежите издатели, за които да припечелят някоя и друга пара е по-важно от ако ще и цялата световна словесност.

Към това добави и че колкото и да преувеличаваме похвалите към онези, които, макар да съхраняват или развиват държавите благодарение на мъжеството си, все пак остават в рамките на една обикновена, доста тясно ограничена задача. Докато този, който се занимава с възстановяване на повредени текстове – работа, по-трудна от това да създаваш нови – първо, се нагърбва със свещена и безсмъртна задача и второ, труди се не само за една определена страна, а за цялото човечество, навсякъде и за всички векове. Най-сетне, навремето това е било задължение на самите владетели, измежду които най-голяма слава си е спечелил Птолемей. Ала дори неговата библиотека си е останала затворена между четирите стени на дома му, докато Алдо се стреми да устрои библиотека, чиито предели да съвпадат – ни повече, ни по-малко – с тези на целия свят.

³¹ Verg., Georg., IV, 6 – 7.

Мисля, че отклонението, което направих по този въпрос, не е неоснователно, още повече че го сторих, за да може учените да се изпълнят с още по-голямо благоразположение и наслада от гореспоменатата емблема, след като научат, че тя води началото си от толкова прочути автори; освен това, след като разберат какво означава тя, и най-сетне, след като си припомнят колко прекрасни неща им обещава делфинът, стига само Бог да бъде благосклонен към прекрасните начинания на Алдо.

Нека обаче се върнем от отклонението към централната си тема, но след като първо изложим разочарованието си от някои издатели, които само нанасят вреда на словесността. Това не е никакъв нов проблем, но никога не е стоял по-остро, отколкото по времето, когато приготвих четвъртото, ако се не лъжа, издание на съчинението си. То беше през 1525 г. Град Венеция, макар известен с множество бляскави имена, все пак беше най-известен с издателството на Алдо, до такава степен, че каквато и книга да се отнесе от там по чуждите страни, тя се продаваше по-добре само защото беше отпечатана в този град.

Ала някои долни издатели взеха така да злоупотребяват с примамливостта на това име, че до нас едва ли достигаха от другаде автори по-безсрамно обезобразени, и то не какви да е, а най-значимите измежду всички, като например Аристотел, Марк Тулий [Цицерон] и Квинтилиан, а за богословските писания направо да не говорим. Със закони е забранено една обувка да се ушие, един сандък да се скове, ако майсторът не е бил преди това одобрен от еснафа на съответния занаят, а толкова много автори, към чиито съчинения трябва да проявяваме едва ли не религиозно благоговение, се издават от хора дотам невежи в словесността, че даже да четат не могат, дотам лениви, че ги мързи дори да препрочетат отпечатаното, дотам безчестни, че по-лесно ще понесат шест хиляди грешки да изпълнят една добра книга, отколкото за няколко гроша отгоре да наемат човек, който да ги изчисти. И никой не надминава по самохвалството на титулните страници тези, които са способни всичко да съсипят. Дори законите предвиждат компенсация, когато някой продава уж пурпурно платно, ако се установи, че в боята не е сложен никакъв пурпур; и каква глоба заплаща всеки, който се опитва да заблуждава с фалшиви стоки, докато един издател на подобни съчинения преспокойно си прибира спечеленото, или по-точно откраднатото, след като е измамил хиляди хора.

Някога дори към преписването на книги се е проявявало не по-малко уважение от това, на което в днешни дни се радват нотариусите и правистите, макар че без съмнение е трябвало да бъде по-голямо. И всички безобразни грешки, които днес

откриваме в книгите, идат не от другаде, а от това, че заниманието с една такава свещена задача е било поверявано безразборно на какви ли не неуки типове и необразовани монаси, и едва ли не на простите жени. Ала колко малка е вредата, която нанася небрежният или неук преписвач, ако я сравниш с тази на издателя? И тук законите мълчат: наказва се всеки, който продава платно, произведено в Англия, за такова, което е било произведено във Венеция, а пък онзи, който продава чисти изтезания за ума вместо съчиненията на известните автори, може да го прави съвсем безнаказано. Ще речеш: не е работа на продавача да предупреждава купувача за всеки недостатък. Без съмнение така би трябвало да бъде, ако заглавната страница обещава огромна точност, а пък книгата гъмжи от грешки. А има и такива грешки, които дори образован човек не може да улови веднага. Пък и безбройната тълпа от издатели вече окончателно е объркала всичко, особено в немските земи. Не на всеки се позволява да стане пекар, докато издателството е занаят, който не е забранен за никого. Не е позволено да се рисува или да се говори какво да е, докато в издателството се допускат всякакви теми.

И къде по света не прелитат ятата на новите книги? Дори ако някои от тях съдържат нещо, което си струва да се научи, самата им многобройност силно възпрепятства истинското учение както заради пренасищането, което е пагубно за всяко добро начинание, така и поради факта, че те действат като примамки за човешките умове, които по природа лесно се отегчават и жадуват за новости, и така ги отвличат от прочита на древните писатели, от които никой не може да съчини нищо по-добро от тях. Не отричам напълно, че и по-съвременните могат да попаднат на нещо, което да е убягнало на древните. Би могло да има някой, който, така да се каже, да ни научи на нещо, което липсва у Аристотел, но смятам, няма да се роди такъв, който да ни предаде цял философски корпус по-пълнен от неговия. Също така, може би някой ще забележи, че Йоан Златоуст или Йероним³² са събрали едно или друго в Светите писания, но не мисля, че може да се появи такъв, който да ни даде в цялост всичко, което те са ни дали.

Сега, след като почти сме ги отхвърлили, си пилеем времето с всевъзможни глупости. Междувременно, достойните науки с техните автори са изпаднали в забвение, изчезва уважението към сенатите, колегиите, учените, правистите и

³² Еразъм публикува събраните съчинения на св. Йероним през 1516 г., а тези на Йоан Златоуст – през 1530 г. И двете издания са осъществени в Базел, в печатницата на Фробениус. Това са двамата най-уважавани от него богослови.

богословите. И ако нещата продължат така, както са започнали, ще стигнем дотам, че най-значимото ще бъде достъпно само на малцина и у нас ще настъпи някаква варварска тирания, подобна на тази при турците. Всичко ще зависи от произвола на един човек или на малцина, няма да остане и следа от гражданската държавност, а всичко ще се управлява от военно насилие. Всички достойни науки ще загинат и ще остане само един закон: така желае ὁ κοσμοκράτωρ [светоуправникът].³³ Религиозните водачи или ще изпаднат изцяло в немилост, или ако са им останали някакви сили и достойнство, то всичко ще бъде поставено в услуга на ония, които управляват не с честен съд, а по силата на влеченията и нежеланията си. Колко по-добре щяха да се управляват човешките дела, ако – както съставните елементи на света се ограничават един друг, така че цялото да трае във вечен съюз – така и в държавата всеки запазваше законните си права: народът щеше да получава само това, което е полезно за него, на държавния съвет и на магистратите щеше да се позволява само толкова, колкото подсказват здравият разум, законите и правдата, почитта към епископите и свещениците щеше да се запази, каквато подобава, нито пък на монарсите щеше да бъде отказвано това, което им се полага. Разнозвучното съзвучие на всички тези съсловия и многообразието, насочено към една обща цел, далеч по-добре биха запазили положението в държавата, отколкото сега, когато всеки се опитва да заграби всичко за себе си. Дори едно семейство не може да съществува, ако съпругът не отстъпи на съпругата полагаемия ѝ дял от семейните задължения, ако не се прави разлика между свободните и робите и ако робите не се третират като хора, а не като животни; и най-сетне, ако не се прави разлика между един и друг роб, така че тези, които служат усърдно, да получават повече благосклонност и да очакват като награда за службата си свобода.

Тук някой би казал: хей, прорицателю, какво общо има всичко това с издателите? Общото е, че немалка част от злото се дължи на техния безнаказан произвол. Те пълнят света с книги, няма да река нищожни, каквито са може би и тези, които аз пиша, а с негодни, невежи, проклети, надути, бесни, безчестни и размирни книги, и множеството им е толкова голямо, че дори и да има някои полезни книги, техният плод загива. Те шестват по света без заглавни страници или, което е още по-долно, с лъжливи заглавия. Когато го уловят, издателят отговаря: „Дайте с какво да си храня семейството и ще престана да произвеждам такива книги.“ Дори крадецът,

³³ Думата е зета от Послание на ап. Павел до ефесяните (Ефес. 6:12).

измамникът или сводникът имат по-добро основание да отговорят: „Дай ми с какво да живея и ще престана да упражнявам тези занаяти.“ Освен ако не приемем за по-леко престъпление тайно да отнемеш от чуждото имущество, отколкото явно да се присвояваш чужди заслуги, или ако не е по-леко престъпление това да злоупотребяваш за изгода доброволно със своето или пък с чуждото тяло, отколкото да нападнеш живота на друго или заслугите му, а те понякога са по-скъпи и от живота.

Но стига поплаци. Нека да посочим решението. Злината ще се смекчи, ако владетелите и магистратите поемат грижата да прогонят, доколкото е възможно, всички безделници, които се появяват благодарение на наемническите войски. Сетне, ако законите недвусмислено покажат на злосторниците, които нито разумът, нито срамът възпират, че ще бъдат тежко наказани, в случай че не се поправят. И още, ако подпомогнат със средства всички, които са захванали някакви обществено полезни начинания, но им липсват сили, а средствата да се набавят било от владетеля, било от епископите и абатите, било от обществената хазна. Защото да се изисква нещо такова от търгащите, повечето от които са се посветили изцяло на Мамона, би било нередно. Когато построят параклис или гробница, окачат някоя табела или издигат някоя статуя, те оставят името си за поколенията, а с колко по-безсмъртна слава ще се сдобият, ако постъпят така, както предлагам!

Тук ще посоча само един от многото примери. Едва ли има друг, който да е толкова умел в изложението на Светите писания, колкото Йоан Златоуст, нито има друг писател, който да е по-подходящ за онези, които се готвят за професията на проповедници. Той е написал множество съчинения, по-голямата част от които са по един или друг начин достъпни, но тъй като в повечето случаи са повредени, а някои – дотам сбъркани, че в тях не е останала и следа от истинския Златоуст. А каква светлина ще блесне над изучаването на Свещените писания, ако този учен стане достъпен за нас в цялост на гръцки, и то редактиран, или поне да можехме да прочетем съчиненията му на такъв латински, на какъвто гръцки говори самият той! Тук няма да припомням по колко много начини богатите пропиляват парите си, какви суми поглъщат хазартът, жените, пиршествата, ненужните пътешествия, процесиите, безпричинните войни, тщеславието, ласкателите, шутите, представленията. Поне да отделяха някаква част от всички тези средства, които пилеят по най-срамен начин, за обществена полза или за своя прослава, или и за двете.

Кой от учените хора не подкрепя Алдо, чиито усилия са насочени тъкмо натам? Кой не е предложил нещо, с което да го подпомогне, него, с когото никой не може да

се сравнява по вложения труд? Колко пъти от Унгария или Полша са му изпращали важни книги, и то придружени от значителна сума пари, за да ги направи публично достояние пред целия свят, при това в най-доброто възможно качество! Това, което Алдо е предприел в Италия (защото той вече е предал Богу дух,³⁴ макар че издателството му продължава да се ползва с доброто му име), това е предприел отсам Алпите Йоханес Фробениус,³⁵ и то с не по-малко усърдие от Алдо, не съвсем безуспешно, но все пак – нещо, което не може да се отрече – с несравнимо по-малка печалба. Ако трябва да се посочи някаква причина, смятам, че има една основна, а именно – че при нас не се намират толкова много блестящи умове, колкото при италианците, поне що се отнася до словесността.

Не се страхувам да заявя това, което сам съм изпитал. Когато аз, един холандец, издавах при италианците книгата си с пословици, всички образовани люде там бяха готови да ми предоставят съчиненията на все още непубликувани в печатен вид автори, за които предполагаха, че могат да ми бъдат от полза. Нямах нищо в библиотеката на Алдо, което той да не ми даде, същото сториха Янос Ласкарис,³⁶ Батиста Еняцио,³⁷ Марко Музуро,³⁸ брат Урбан.³⁹ Получавах помощ и от хора, които не познавах нито по лице, нито по име. Във Венеция не бях донесъл нищо със себе си освен объркани и необработени материали за бъдещото съчинение, и то най-вече от публикуваните автори. С огромна дързост от моя страна и двамата пристъпихме към задачата: аз започнах да пиша, Алдо – да издава. В рамките на има-няма девет месеца завършихме целия труд, и в това време аз бях обзет от непознато ми дотогава объркване на мислите. Помисли колко много щеше да загуби книгата ми откъм полезност, ако учените люде не ми бяха набавили съответните ръкописи. Сред тях бяха съчиненията на Платон на гръцки, „Животописите“ на Плутарх, също и неговите „Нравствени

³⁴ Алдо Мануцио умира през 1515 г. Печатницата първоначално е поета от зет му Торесани д'Азола, а после от сина му Паоло (1512 – 1574), а след 1564 г. от внук му Алдо Младши.

³⁵ Йоханес Фробениус (Йохан Фробен) (ок. 1460 – 1527) – известен базелски издател, приятел на Еразъм. При него са издадени голяма част от съчиненията на Еразъм, включително множество от изданията на „Пословици“ (след 1513 г.).

³⁶ Янос Ласкарис (ок. 1445 – 1517) – учен, роден в Константинопол. При завладяването на града от турците, той бяга на Запад, като отнася със себе си голямо число византийски ръкописи. Работи като библиотекар на Лоренцо Медичи и като преподавател в Сорбоната.

³⁷ Джовани Батиста Еняцио (1478 – 1553) – венециански интелектуалец, ученик на Янос Ласкарис. Редактира и издава, често заедно с Еразъм, съчиненията на множество древни автори (Светоний, Цицерон и др.)

³⁸ Марко Музуро (1470 – 1517) – грък, по произход от Хераклион на о-в Крит. Ученик е на Янос Ласкарис, през 1493 г. става сътрудник на Алдо Мануцио, при когото публикува множество гръцки текстове. След това е преподавател по гръцки в Падуа.

³⁹ Урбано Валериани (1443 – 1524) – францискански монах, ръководител на школа във Венеция. През 1497 издава при Алдо Мануцио учебник по гръцка граматика.

съчинения“, които започнаха да се печатат малко преди да завърша работата си, още „Пируващите мъдречи“ на Атений,⁴⁰ Афтоний,⁴¹ Хермоген⁴² с коментари, „Реториката“ на Аристотел със схолии от Григорий Назиански, целият Аристид⁴³ със схолии, коментари към Хезиод и Теокрит, схолиите на Евстатий⁴⁴ към целия Омир, Павзаний, Пиндар с точни коментари, един сборник с пословици, събрани под името на Плутарх, още един под името на Апостолий,⁴⁵ книга, която ми предостави Джироламо Алеандро.⁴⁶ Имаше и някои други, по-дребни неща, които или в момента не ми идват наум, или няма за какво да се споменават. По това време нито едно от тях не беше все още отпечатано.

А сега, от друга страна, ще чуеш за услужливостта на мой отсамалпийски приятел, когото смятах за един от най-добрите си приятели и не съм се отказал да го приемам за такъв, тъй като човек трябва да познава нрава на приятеля си, а не да го мрази. Докато приготвях венецианското издание, случайно видях при него едно копие от Свидас, в чиито полета бяха записани пословици с техните тълкувания. Съчинението беше голямо и можеше да допринесе много. И тъй, поисках да се сдобия с това съчинение, затова го помолих да ми предостави въпросната книга поне за няколко часа, колкото помощникът ми да препише бележките в моя книга. Молих на няколко пъти, но той всеки път ми отказваше. Тъй като не успях да предизвикам никаква реакция от негова страна, попитах дали самият той няма намерение да издаде пословиците, като изразих готовност да отстъпя това начинание на някой, който ще се справи по-добре. Той ми се кълнеше, че няма нищо подобно. Какво тогава, попитах аз, те кара да постъпваш така? Най-сетне, като че ли някой го изтезава, той призна, че вече издава тези от пословиците, благодарение на които досега учените са предизвиквали удивление сред простия народ. „Ето защо са всички тези сълзи!“⁴⁷ В колегиите и

⁴⁰ Атений от Навкратис (II – III в.) – гръко-египетски ретор и граматик, живял по времето на императорите Марк Аврелий и Комод. Единственото съхранено съчинение от него е „Пируващите мъдречи“ (Deipnosophistae).

⁴¹ Афтоний от Антиохия (след IV в.) – гръцки ретор и граматик, автор на учебник по реторика. Известен е като последовател на атицизма.

⁴² Хермоген от Тарс (II в.) – гръцки ретор, живял по времето на Марк Аврелий. Известен е с трактатите си по реторика.

⁴³ Елий Аристид (117 – 181 г.) – гръцки ретор, представител на Втората софистика.

⁴⁴ Евстатий от Солун (1115 – 1195 г.) – византийски автор, епископ на Солун, известен с коментарите си върху Омир.

⁴⁵ Михаил Апостолий (ок. 1420 – 1474/1486) – византийски интелектуалец, автор на сборник с пословици. Съратник на Плитон в спора на платониците срещу Аристотел.

⁴⁶ Джироламо Алеандро (1480 – 1542) – венециански интелектуалец, ректор на Парижкия университет и преподавател по реторика, противник на протестантизма.

⁴⁷ Terent., Andr., 126.

манастирите из немските, галските и английските земи лежат заровени толкова старинни книги, до които няма достъп почти никой, с изключение на малцина, а когато им ги поискаш, те или ги крият, или отричат, че ги имат, или искат непостижима цена за ползване на книгата, десет пъти по-висока от цената на самата книга. Най-сетне, като се пазят толкова зорко, или се прояждат от плесен и червеи, или някой просто ги открадва. Богатите хора обаче дотам не са склонни да подпомагат словесността с благоволение си, че не смятат никакви пари за толкова напразно пропиленни, колкото вложените в подобни дела; изобщо, на тях не им допада нито едно начинание, от което не може да се извлече някаква печалба.

Ако отсамалхийските владетели се насочат към достойните научни занимания със същата щедрост, с която го правят италианските, змиите на Фробениус⁴⁸ няма да останат много по-назад по печалба от делфините на Алдо. А той, бързайки бавно, си спечели не само добро име, но и солидно богатство, бидейки достоен и за двете. Фробениус, от своя страна, носи жезъла си винаги изправен, стремейки се единствено към обществената полза, никога не отстъпва от простотата на гълъба и дава израз на пресметливостта на змиите по-скоро чрез емблемата си, отколкото чрез делата си, та затова остава богат по-скоро на слава, отколкото на имущество.

Нека обаче сложим край на всички отклонения и нека се върнем към изложението на пословицата. Тя може да се използва подобаващо в три случая. Първо, когато препоръчваме на някого да разсъди по-дълго, преди да пристъпи към някое дело, ала след като веднъж е взел решение, самата работа трябва бързо се извърши, както котвата се отнася до бавежа на обмислянето, а делфинът – до бързината на изпълнението.

Тук приляга да приведем изказването на Салустий: Преди да започнеш, разсъди, но когато си разсъдил, необходимо е да действаш бързо.⁴⁹

В шестата книга на „Етиката“ Аристотел споменава същото твърдение като широко разпространено мнение: Казват, заявява той, че това, което вече е добре обмислено, трябва бързо да бъде извършено, но разсъждението трябва да се извършва бавно.⁵⁰

[Диоген] Лаерций пък посочва като автор на това твърдение Биант, който често предупреждавал βραδέως ἐνχείρειν τοῖς πρᾶττομένοις, ὃ δ' ἂν ἔλη, βεβαίως θηρῶντα

⁴⁸ Емблемата на издателя Фробениус се състои от две короновани змии, увити около жезъл, върху който е кацнал гълъб.

⁴⁹ Sallust., Jug., 204.

⁵⁰ Arist., Eth. Nic., VI, 9 – 10, 1142b.

διαμένειν, което ще рече: трябва да се пристъпва бавно към начинанията, но веднъж предприето ли е нещо, то трябва с упорство да се преследва.⁵¹

Към това се присъединява и мимът Публилий,⁵² струва ми се:

*Diu apparandum est bellum, ut vincas celerius.*⁵³

Войната трябва да се подготвя дълго, за да победиш по-бързо.

Пак той казва:

*Deliberare utilia mora tutissima est.*⁵⁴

Когато трябва да се обмисля нужното, най-сигурно е да се позабавиш.

Тук трябва да добавим и следното твърдение: Ἐν νυκτὶ βουλή, т.е. решението се взима през нощта.⁵⁵ А също и репликата, която откриваме в „Едип цар“ на Софокъл:

φρονεῖν γὰρ οἱ ταχεῖς οὐκ ἀσφαλεῖς,⁵⁶ т.е.

защото тези, които бързат да вземат решение, не го вземат добре.

Тук трябва да се добави и реченото от Платон, което приведохме на друго място: този, който бърза в началото, по-късно достига до края.⁵⁷

Нещо малко по-различно, но все пак свързано със същото, твърди и Квинтилиан: преждевременната мъдрост рядко ражда плодове и както твърди народът, онези младежи, които са научили всичко, преди да му дойде времето, на старини се превръщат в глупаци.⁵⁸

Същото, изглежда, твърди и Акций, когато при Авъл Гелий заявява, че харесва да усеща в младежките характери една стипчивост като в незрелите плодове, защото

⁵¹ Diog. Laert., Vitae, I, 5, 87.

⁵² Публилий Сир (85 – 43 пр. Хр.) – латински автор на пословици и на мимове, в които сам е участвал като актьор.

⁵³ Publilius Syrus, Sententiae, 125.

⁵⁴ Publilius Syrus, Sententiae, 128.

⁵⁵ Това твърдение се приписва на комедиографа Менандър и влиза в сборниците с негови сентенции. В целостта си то гласи: Ἐν νυκτὶ βουλή τοῖς σοφοῖσι γίνεται, т.е. „При мъдрите решението се взима през нощта“. Men. Monostichoi 150.

⁵⁶ Soph., Oed. Tyr., 617.

⁵⁷ Plat., Rep., VII, 528d.

⁵⁸ Quint., De inst. orat., I, 3, 3.

само тогава могат за в бъдеще узреят; по-късно зрелостта ще им донесе навременна сладост, а всички останали ще изгният преждевременно.⁵⁹

Втори начин на употреба на пословицата е свързан със ситуация, в която предупреждаваме, че разумът трябва да обуздава като с юзди страстите на душата. Например, Платон твърди, че човешката душа е разделена на три части: разумна, гневлива и желяща, и смята, че философията може да се обобщи до това, стремлението да се отнася към разума като към свой цар, за който именно по тази причина е отредено седалище в мозъка като в някаква крепост.⁶⁰

На свой ред перипатетиците, чийто основен представител е Аристотел, смятат, че стремленията, които са някакви тласъци на душата, представляват стимули, дадени от природата, чрез които ние биваме тласкани към осъществяване на добродетелта, макар че стоиците отричат това, и преди всичко Сенека в книгите за гнева, които е написал за Нерон. Тъй като стоиците смятат, че стремленията от този вид не просто не допринасят с нищо за добродетелта, а дори я възпрепятстват. Но дори самите те не отричат, че в душата на въпросния мъдрец, когото си представят, остават някакви първични тласъци, обичайно способни да надмогват разума, които не могат да се изкоренят напълно. Те обаче веднага биват отхвърляни от разума, за да не се надигат. Същото намеква и Омир в първа песен на „Илиада“, когато Палада застава зад гърба на Ахил, който тъкмо посяга към меча си, и го обуздава.⁶¹ И тъй, правилно посочихме, че жестоките пориви на душата се обозначават от делфина, докато котвата представлява мъдростта, която ги усмирява. Сенека също така пише, че забавянето не помага срещу нищо, освен срещу гнева. Дори нещо повече – когато неумерено желяем или мразим нещо, тъкмо тогава забавянето може да бъде здравословно.⁶²

В своите „Мъдри мисли на царе и пълководци“ Плутарх разказва, че философът Атенодор, когато поради напредналата си възраст помолил Октавиан Август да бъде освободен и да си иде у дома, го посъветвал, когато е гневен, никога да не казва, нито да прави каквото и да било, преди да си изброи наум всичките двадесет и четири букви на гръцката азбука. Като чул това, Август отвърнал, че освен това има нужда да се

⁵⁹ Aulus Gellius, Noct. Att., XIII, 2 – 5.

⁶⁰ Plat., Tim., 44d; 69d – 70a.

⁶¹ Hom., Il., I, 206 – 214.

⁶² Sen., De ira, 2. Става дума за диалога „За гнева“ в три книги.

научи на изкуството да мълчи, и на това основание задържал Атенодор още цяла година при себе си.⁶³

Това се посочва в следния стих на Теренций: „Гледай само да не стане твърде горещо“.⁶⁴ Някои характери обаче се нуждаят от шпори, а други – от юзди. Ето защо чрез делфина, който обгръща котвата, древните с основание са имали предвид, че е необходимо двете да се ограничават взаимно и всяко от двете да е свързано с другото, тъй като изглежда по този начин в душата се развива едно състояние, каквото според Платон се появява като следствие от равномерното съчетание на музика и гимнастика.

Третият смисъл, в който можем да употребяваме тази пословица, е когато предупреждаваме, че във всяко начинание трябва да се избягва прибързаността, един недостатък, който е особено присъщ на някои характери, така че на тях винаги им се струва, че всяко нещо се бави прекомерно много. Обикновено тази прибързаност е съпровождана от грешката и разкаянието, както се твърди в онзи известен сред гърците стих:

Προλέτεια πολλοῖς ἐστὶν αἰτία κακῶν,⁶⁵ т.е.

За мнозина прибързаността е причина за злини.

Към това трябва да се прибави и благородното изказване на Катон: „Достатъчно скоро е сторено, ако е достатъчно добре сторено“. Божественият Йероним цитира това твърдение в своето писмо до Памахий със следните слова: „Известно е твърдението на Катон „достатъчно скоро е сторено, ако е достатъчно добре сторено“, на което се смеехме навремето, когато бяхме младежи, колчем някой оратор можеше да се изчерпа в предисловието. Смятам, че си спомняш всеобщото ни объркване, когато всяка школа отекваше от словата на учените мъже: „Достатъчно скоро е сторено, ако е достатъчно добре сторено“.⁶⁶ Така казва Йероним.

Пословицата ни ще бъде подходяща и спрямо всички, които бързат да се сдобият със слава и предпочитат тя да е незабавна и величава, вместо трайна и вечна. Защото преждевременно узрялото обикновено веднага повяхва, а това, което е пораснало малко по малко, е трайно. Хораций казва:

⁶³ Plut., Reg. et imperat. apophth., OM III, 15, 207c. Еразъм цитира съчинението със заглавие „Римски апофтегми“

⁶⁴ Terent., Eun., 380.

⁶⁵ Menandr., Gnomai monostichai, 631.

⁶⁶ Hieron., Epist., 66.

Crescit occulto velut arbor aevo

Fama Marcelli.⁶⁷

Славата на Марцел нараства незабележимо с времето,
така, както расте дърво.

А в Осмата немейска ода Пиндар твърди следното:

Αὔξεται δ' ἀρετά, χλωραῖς ἐέρσαις ὡς ὅτε δένδρεον ἄσσει,
ἐν σοφοῖς ἀνδρῶν ἀερθεῖσ' ἐν δικαίοις τε πρὸς ὑγρὸν
αἰθέρα,⁶⁸ т.е.

Добродетелта расте, както дървото се подхранва от прясна роса,
издигната от мъдрите и праведните мъже високо в блесналите небеса.

В заключение – нека всеки, който страда било от леност, било от неумерени пориви, да си припомни това σλεῦδε βραδέως, което е повтарял цезар Октавиан; такъв човек трябва да извика в ума си емблемата, която Тит Веспасиан някога е избрал за своя, а сега и Алдо, за да си припомни за делфина и котвата.

Превод от латинки: **Богдана Паскалева**

Научна редакция: **Невена Панова**

⁶⁷ Hor., Od., I, 12, 45 – 46.

⁶⁸ Pind., Nem., VIII, 40 – 42.